

KS. DR ANDRZEJ PIWOWAR

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

**„WIARA JEZUSA CHRYSTUSA”.
INTERPRETACJA I ZNACZENIE SYNTAGMY
PISTIS IĒSOU CHRISTOU**

THE FAITH OF JESUS CHRIST:

THE INTERPRETATION AND SIGNIFICANCE OF THE PHRASE *PISTIS IĒSOU CHRISTOU*

SUMMARY: The faith or faithfulness of Jesus Christ has in recent years become one of the most hotly debated Christological issues. This debate has its roots in the Bible, since in the New Testament the phrases directly expressing Christ's faith appear as many as ten times (the Greek phrase *pistis Iēsou Christou* and similar expressions).

The aim of this article is to analyze the phrases concerning the faith of Christ from the perspective of Greek syntax and biblical theology. To begin with, the article takes into consideration the Greek noun *pistis* as its meaning is fundamental to a proper understanding and translation of the expression under study. The analysis of the word's original meaning makes it clear that it should not be understood as "faith", but rather as "trust", "trustfulness" or "faithfulness". The faith of Jesus Christ is not analogous to the faith of a human being, since Christ's faith encompasses complete trust in God and allegiance to God's mission assigned to him. The presentation and discussion of various translations of the phrase *pistis Iēsou Christou* in the second part of the article takes into account the syntax of biblical Greek. The article focuses on the most common understanding of the phrase under study as *genetivus obiectivus* but also as *genetivus subiectivus*, which interpretation has gained currency in recent years. The article mentions as well other interpretations proposed by various exegetes studying the expression *pistis Iēsou Christou*.

The final part of the article constitutes a synthesis of the previously analyzed interpretations. The author concludes that none of these renditions has been accepted unanimously, hence the interpretation of *pistis Iēsou Christou* remains an open case. The position that the author finds most convincing, however, is Vanhoye's assertion that the phrase should be understood comprehensively as both *genetivus obiectivus* and *genetivus subiectivus*, since faith invariably involves a correlation between a human being's act of faith and Jesus Christ's faithfulness. Such an interpretation is in accordance with both the syntax of biblical Greek and with the biblical understanding of faith.

SŁOWA KLUCZE: wiara, Jezus Chrystus, wiara Jezusa Chrystusa, *pistis*, *pistis Iēsou Christou*

KEYWORDS: faith, Jesus Christ, Jesus Christ's faith, *pistis*, *pistis Iēsou Christou*

Dyskusję nad wyrażeniem „wiara Jezusa Chrystusa” rozpoczął w 1891 roku J. Hausleiter¹. W ostatnich latach kwestia wiary Jezusa stała się jednym z najbardziej dyskutowanych problemów chrystologicznych². J.D.G. Dunn stwierdza nawet, że badanie znaczenia syntagmy *pistis Christou* odnowiło i ożywiło zainteresowanie teologią św. Pawła³.

Problematyka wiary Jezusa została stosunkowo niedawno podjęta przez refleksję chrystologiczną. W przeszłości bowiem dominował pogląd św. Tomasza z Akwinu, zdaniem którego Chrystus nie mógł mieć wiary, gdyż od momentu wcielenia widział w sposób doskonały Boga. Miał natomiast wiedzę płynącą z bezpośredniego oglądu Boga, którą Akwinata nazwał widzeniem uszczęśliwiającym [...] Dyskusja wokół tego zagadnienia stała się możliwa dzięki zainteresowaniu teologów chrystologią narracyjną, a także dzięki zwróceniu przez nich uwagi na wiarę, rozumianą jako zawierzenie i ufność względem Boga⁴.

Do dyskusji prowadzonej głównie przez teologów systematycznych, włączyli się także bibliści⁵, ponieważ zagadnienie to zakorzenione jest w Piśmie Świętym – głównym źródle naszej wiedzy o Synu Bożym i dziele, którego On dokonał. Aż dziesięć razy w Nowym Testamencie mówi się wprost o wierze Jezusa⁶: w Rz 3,22

¹ J. HAUSLEITER, „Der Glaube Jesu Christi und der christliche Glaube: ein Beitrag zur Erklärung des Römerbriefes”, NKZ 2 (1891) 109-145.205-230.

² M. PYC, „Czy Jezus Chrystus miał wiarę?”, *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego* 23 (2003) 113-131. Ważniejszymi publikacjami poruszającymi ten problem są: H.U. VON BALTHASAR, *Sponsa Verbi* (Einsiedeln 1961) 45-79; H. DONNEAUD, „Hans Urs von Balthasar contre saint Thomas d’aquin sur la foi du Crist”, *RThom* 2 (1997) 335-354; J.D.G. DUNN, „Once More, *PISTIS CHRISTOU*”, *Society of Biblical Literature 1991 Seminar Papers: One Hundred Twenty-Seventh Annual Meeting November 23-26, 1991 [...] Kansas City, Missouri* (red. E.U. Lovering) (SBL.SPS 30, Atlanta 1991) 730-731; G. EBELING, *Das Wesen des christlichen Glaubens* (Tübingen 1959) 48-65; E. FUCHS, *Zur Frage nach dem historischen Jesus* (Tübingen 1960) 238-257; F. GOGARTEN, *Verhängnis und Hoffnung der Neuzeit* (Stuttgart 1953) 49-63; E. GRÄSSER, *Der Glaube im Hebräerbrief* (Marburg 1963); J. GUILLET, *La fede di Gesù Cristo* (Milano 1981); C. MOLARI, „La rivelazione di Dio in Gesù Cristo”, *VM* 185/186 (1991) 21-47; G. O’COLLINS – D. KENDAL, „The faith of Jesus”, *Theological Studies* 53 (1992) 403-423; R. SCHÄFER, *Jesus und der Gottesglaube* (Tübingen 1970). W języku polskim zob. D. GARDOCKI, „Wiara Jezusa w ujęciu współczesnej chrystologii”, *StBob* 2 (2001) 53-82.

³ J.D.G. DUNN, „Once More, *PISTIS CHRISTOU*”, 730.

⁴ D. GARDOCKI, „Wiara Jezusa w ujęciu współczesnej chrystologii”, 53; M. PYC, „Czy Jezus Chrystus miał wiarę?”, 114-122.

⁵ J.D.G. DUNN, „Once More, *PISTIS CHRISTOU*”, 730-744; M.D. HOOKER, „*PISTIS CHRISTOU*”, *NTS* 3/35 (1989) 321-342; A.J. HULTGREN, „The Pistis Christou Formulation in Paul”, *NovT* 3/22 (1980) 248-63; L.T. JOHNSON, „Romans 3:21-26 and the Faith of Jesus”, *CBQ* 1 (1982) 77-90; G.M. TAYLOR, „The Function of *PISTIS CHRISTOU* in Galatians”, *JBL* 85 (1966) 58-76; A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede di Cristo o affidabilità di Cristo?”, *Bib* 1 (1999) 1-21; R. VINGOLO, „La fede portata di Cristo. «*Pistis Christou*» in Paolo”, *La fede di Gesù. Atti del convegno tenuto a Trento il 27-28 maggio 1998* (red. G. CANNOBIO) (Bologna 2000) 41-67; S.K. WILLIAMS, „Again Pistis Christou”, *CBQ* 49 (1987) 431-447.

⁶ M.D. Hooker i A.J. Hultgren wyliczają w swoich artykułach jedynie siedem, ponieważ biorą pod uwagę jedynie listy, których autorem był niewątpliwie św. Paweł. M.D. HOOKER, „*PISTIS*

i Ga 2,16 występuje *dia pisteōs Iēsou Christou* („przez wiarę Jezusa Chrystusa”; w Ef 3,12 imię Jezusa zastąpione jest zaimkiem osobowym odnoszącym się do Niego – *dia pisteōs autou* „przez Jego wiarę”; w Flp 3,9 występuje tylko tytuł chrystologiczny Chrystus – *dia pisteōs Christou* „przez wiarę Chrystusa”). W Rz 3,26 spotykamy zwrot *ek pisteōs Iēsou* („z wiary Jezusa”), w Ga 2,16 podobny do niego *ek pisteōs Christou* („z wiary Chrystusa”), w Ga 3,22 mowa jest o obietnicy pochodzącej *ek pisteōs Iēsou Christou* („z wiary Jezusa Chrystusa”), zaś w Jk 2,1 o wierze *tou kyriou hēmōn Iēsou Christou* (‘Pana naszego, Jezusa Chrystusa’); Ap 14,12 mówi o świętych, którzy strzegą *tēn pistin Iēsou* („wiary Jezusa”). W Ga 2,20 Paweł określa swoje życie jako życie *en pistei tē(i) tou hyiou tou theou* („w wierze, [tej] Syna Bożego”). M. Pyc dodaje do powyższych tekstów jeszcze Hbr 12,2⁷, a A. Vanhoye także Ap 2,13⁸. Zdaniem niektórych teologów powyższe teksty są przekonującym dowodem, że Jezus posiadał wiarę⁹.

Celem niniejszego opracowania nie jest analiza zagadnienia wiary Jezusa z punktu widzenia teologii dogmatycznej, lecz analiza tego problemu w świetle danych biblijnych. Bardzo często zdarza się, że teolodzy, a nawet bibliści, odwołując się do tekstów nowotestamentalnych, mówią o wierze Jezusa w sposób jednostronny i redukujący problem, interpretując i tłumacząc biblijną syntagmę jako mówiącą o wierze Jezusa. Jest to, ich zdaniem, dowód biblijny na to, że również Jezus wierzył; w teologii systematycznej mówiono o *visio beatifica* lub wierze w Jezusa (jest to interpretacja tradycyjna). W niniejszym artykule chcemy ukazać bogactwo i wieloznaczność znaczenia syntagmy *pistis Iēsou Christou* (właśnie tę formę przyjmujemy jako modelową, obejmującą wszystkie warianty wymienione powyżej). Naszym celem nie jest odpowiedź na pytanie jak dokładnie powinniśmy ją interpretować, choć postaramy się wskazać interpretację naszym zdaniem najbardziej właściwą, z tych, które do tej pory zostały przedstawione. Analizy tej syntagmy podjęło się bowiem, jak zobaczymy poniżej, wielu egzegetów, lecz żadna z przedstawionych przez nich propozycji nie zdobyła poparcia ogółu, choć większość egzegetów opowiada się za jej tradycyjnym rozumieniem, tj. „wiara w Jezusa Chrystusa”.

Na początku przedstawimy biblijne znaczenie greckiego rzeczownika *pistis*, ponieważ jest ono kluczowe dla ustalenia właściwego znaczenia tekstów mówiących o wierze Jezusa. W drugiej części dokonamy analizy syntaktycznej syntagmy *pistis Iēsou Christou*, a w części trzeciej postaramy się dokonać podsumowania przedstawionych wcześniej treści i interpretacji, które zostały przedstawione do tej pory. A. Vanhoye do powyższych problemów dotyczących syntagmy *pistis Christou* i wyrażen jej podobnych dodaje jeszcze jedno zagadnienie. Zdaniem tego badacza

CHRISTOU”, 324; A.J. HULTGREN, „The Pistis Christou Formulation in Paul”, 248.

⁷ M. PYC, „Czy Jezus Chrystus miał wiarę?”, 119.121-122. Na temat interpretacji Hbr 12,2 zob. D. GARDOCKI, „Wiara Jezusa w ujęciu współczesnej chrystologii”, 59-60. Zdaniem tego badacza w Liście do Hebrajczyków nigdzie nie mówi się o osobistej wierze Jezusa.

⁸ A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 3.

⁹ D. GARDOCKI, „Wiara Jezusa w ujęciu współczesnej chrystologii”, 53.

nie jest jasne czy odnoszą się one do przeszłości Jezusa, to znaczy do Jego życia ziemskiego, czy do Jego sytuacji obecnej, to znaczy przebywania w chwale Ojca po zmartwychwstaniu¹⁰. Nie zajmujemy się jednak tą kwestią, ponieważ odbiega ona od głównego tematu niniejszego opracowania, którym jest właściwa i poprawna interpretacja syntagmy *pistis Iēsou Christou*.

1. BIBLIJNE ZNACZENIE RZECZOWNIKA *PISTIS*

Znaczenie greckiego rzeczownika *pistis*, obok właściwej interpretacji składniowej analizowanej syntagmy, jest kluczowe w jej poprawnym rozumieniu i we właściwym tłumaczeniu. W opracowaniach dotyczących pochodzenia etymologicznego badanego rzeczownika dostrzegamy brak zgodności. Jedni wyprowadzają go od tematu *pith*, który spotykamy w czasowniku *peithō* („przekonywać, namawiać”, ale także „ufać, wierzyć, polegać na kimś”)¹¹, drudzy zaś od tematu *pist*, który występuje w czasowniku *pisteuō* („ufać, wierzyć”) i przymiotniku *pistos* („wierny, godny zaufania, wiarygodny, pewny”)¹². Pomimo braku zgodności odnośnie pochodzenia etymologicznego *pistis*, możemy jednoznacznie powiedzieć, że pierwotnym znaczeniem tego słowa było „zaufanie, pewność, ufność” – w odniesieniu przede wszystkim do osób, a także do relacji międzyludzkich, a nawet do rzeczy¹³. Bardzo interesujący jest fakt, że w grece klasycznej rzeczownik ten, podobnie jak i inne słowa utworzone od tematu *pist*, nie posiadał znaczenia religijnego, to znaczy nie był używany w odniesieniu do bóstw, czyli przy jego pomocy nie określano relacji człowiek – bóstwo¹⁴. Użycie go w znaczeniu religijnym

¹⁰ A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 1.

¹¹ A. PITTA, „Fede/fedeltà”, *Temi teologici della Bibbia* (red. R. PENNA, G. PEREGO, G. RAVASI) (Cinisello Balsamo 2010) 476; R. ROMIZI, *Greco antico. Vocabolario greco italiano etimologico e ragionato* (Bologna 2007) 998. Por. H.G. LIDDELL – R. SCOTT, *A Greek-English Lexicon* (Oxford 1996) 1408; C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament* (Peabody 1996) III, 110.

¹² R. BULTMANN, „*pisteuō* ktl. A. Greek Usage”, *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. FRIEDRICH) (Grand Rapids 1995) VI, 175; J.P. HEALEY, „Faith. Old Testament”, *The Anchor Bible Dictionary* (red. D.N. FREEDMAN) (New York 1992) II, 750.

¹³ R. BULTMANN, „*pisteuō* ktl. A. Greek Usage”, 176-177.

¹⁴ D. LÜHRMANN, „Faith. New Testament”, *The Anchor Bible Dictionary* (red. D.N. FREEDMAN) (New York 1992) II, 750; O. MICHEL, „Faith”, *The New International Dictionary of New Testament Theology* (red. C. BROWN) (Grand Rapids 1986) I, 594; C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament*, 110-113. H. Langkammer twierdzi jednak, że w grece klasycznej czasownik *pisteuō* i rzeczownik *pistis* były, choć rzadko, używane w znaczeniu religijnym. H. LANGKAMMER, „Wiara w Nowym Testamencie”, *RTK* 3 (1975) 23.

(„wiara”) pojawiło się dopiero w grece hellenistycznej¹⁵. Właśnie w tym czasie, gdy rozpowszechniona została w całym ówczesnym świecie kultura hellenistyczna, czasownik *pisteuō* i rzeczownik *pistis*, poprzez tłumaczenie Septuaginty, zostały wprowadzone do języka religijnego, którym opisywano relację człowiek – Bóg¹⁶. Język hebrajski wyrażał tę relację człowieka do Jahwe poprzez czasowniki *'mn*, *šm'*, *bḥ* i inne¹⁷.

W tym miejscu pokrótce musimy przedstawić rozumienie wiary w Starym Testamencie, ponieważ jest ono ważne dla właściwego pojmowania znaczenia czasownika *pisteuō* i rzeczownika *pistis* w Nowym Testamencie. Bardzo trafnie i syntetycznie ujął to M. Pyc:

Wiara jest tu [w Starym Testamencie – przyp. autora] rozumiana jako szczególna forma istnienia ludu wybranego i jego członków w żywotnej relacji do Boga. Starotestamentalna wiara jest wyrazem zupełnie wyjątkowej więzi Izraela z Jahwe, wynikającej z zawartego Przymierza. U źródeł wiary Izraela leży postawa wierności Boga, na którą człowiek powinien dać odpowiedź, dochowując Bogu wierności. Można powiedzieć, że wiara oznacza w Starym Testamencie globalną postawę człowieka wobec Boga, wyrażającą się w całkowitym powierzeniu siebie, zdaniu się na Boga, nasyconej nadzieją cierpliwości, zaufaniu, które wykracza ponad wszelkie kalkulacje i lęki ludzkie, a jednocześnie w niezłomnej pewności, że wszystko to, co Bóg mówi, czyni i obiecuje, jest prawdziwe i słuszne.

W rozumieniu Starego Testamentu wiara stanowi reakcję całego człowieka na poprzedzające ją działanie Boga. Jest ona ludzką odpowiedzią na Bożą inicjatywę. Wiara jest równoznaczna z wypowiedzeniem słowa *amen* wobec słowa Boga.

¹⁵ E.C. BLACKMAN, „Faith, Faithfulness”, *The Interpreter's Dictionary of the Bible* (red. G.A. BUTTRICK) (New York – Nashville 1962) I, 223; R. BULTMANN, „pisteuō ktl. A. Greek Usage”, 179-182; D. LÜHRMANN, „Faith. New Testament”, 750-751. *In the Hel. period during the struggle with scepticism and atheism pistis acquired the sense of conviction as to the existence and activity of the gods. It took over the place of the older nomizō (deem, hold, believe that) The didactic element now emerged as the general and basic meaning. pistis as faith in God stood for theoretical conviction.* O. MICHEL, „Faith”, 595.

¹⁶ T. MURAOKA, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* (Louvain – Paris – Walpole 2009) 559.

¹⁷ E.C. BLACKMAN, „Faith, Faithfulness”, 222-223; J.P. HEALEY, „Faith. Old Testament”, 744-745; B. MARCONCINI, „Fede”, *Nuovo dizionario di teologia biblica* (red. P. ROSSANO – G. RAVASI – A. GIRLANDA) (Cisinello Balsamo 1988) 536-537; O. MICHEL, „Faith”, 595-596; T. MURAOKA, *A Greek – Hebrew/Aramaic Two-Way index to the Septuagint* (Louvain – Paris – Walpole 2010) 96; M. NALEPA, „Wierność w świetle biblijnej idei wiary”, *RTK* 2 (1985) 224-227; A. PITTA, „Fede/fedeltà”, 476; A. WEISER, „pisteuō ktl. B. The Old Testament Concept”, *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. FRIEDRICH) (Grand Rapids 1995) 183-196. J. P. Healey na temat tłumaczenia terminologii hebrajskiej przez *pistis* pisze: „*Pistis does translate, or at least approximate, the sense of faith as assent. But pistis does not express very well the variety of meanings encompassed in the Hebrew Bible's terminology. The Hebrew terms are much more elastic.*” J.P. HEALEY, „Faith. Old Testament”, 744.

Zawiera ona w sobie element intelektualny, wyrażający się w uznaniu za prawdę tego, co Bóg objawia. Ściśle z nim pozostają jednak związane dwa inne istotne dla wiary momenty, a mianowicie posłuszeństwo i zaufanie [...] wiara oznacza akceptację słowa wyrażającego wolę Boga, jest posłuszeństwem, odpowiedzią zgody na Boży nakaz [...] Przeplatają się w niej i towarzyszą sobie wzajemnie bojaźń Boża i zaufanie, stwarzając swoiste napięcie i dynamikę wiary¹⁸.

Kluczowe więc dla wiary w Starym Testamencie jest zaufanie i posłuszeństwo Bogu, który jako pierwszy wychodzi z inicjatywą zbawczą do człowieka. Wiara, jak stwierdza A. Weiser, wyrażała się poprzez dwie zasadniczo sprzeczne postawy: ufność i bojaźń¹⁹. Z całą pewnością możemy stwierdzić, że podstawowym aspektem wiary w Starym Testamencie było zaufanie Bogu.

Nowy Testament nie tylko nie przekreśla wartości starotestamentalnej wiary, lecz wyraźnie do niej nawiązuje. W nowotestamentalnym pojęciu wiary (*pistis*) znajduje swą kontynuację tradycja wiary Starego Testamentu rozumiana jako zawierzenie i uległość wobec Bożego słowa, posłuszeństwo Bogu, okazana Mu ufność, a także wierność. Chrześcijańska wiara zawiera jednak w sobie element zupełnie nowy. Kontynuując starotestamentalną tradycję wiary, Nowy Testament dołącza wymóg wiary w Jezusa, Syna Bożego, odwieczne Słowo, które stało się ciałem²⁰.

Na tej podstawie możemy stwierdzić, że w Nowym Testamencie czasownik *pisteuō* i rzeczownik *pistis* zachowały swoje pierwotne znaczenie i wyrażają wiarę rozumianą przede wszystkim jako zaufanie²¹. Specyficznymi znaczeniami biblijnego *pistis*, według R. Butlmanna, są: akceptacja przepowiadania apostoelskie-

¹⁸ M. PYC, „Czy Jezus Chrystus miał wiarę?”, 116-117. Por. E.C. BLACKMAN, „Faith, Faithfulness”, 225-227; S. BIELECKI, „Biblijne pojęcie wiary”, *Wiara i rozum na progu trzeciego tysiąclecia* (red. J. ŁUKOMSKI) (Kielce 2001) 15-24; J. DUPLACY, „Wiara”, *Słownik Teologii Biblijnej* (red. X. LEON-DUFOUR) (Poznań 1990) 1025-1029; M. EJSMONT, „Wiara w ujęciu biblijnym”, *Z zagadnień dobra i zła według Biblii. Fs. H. Langkammer* (red. J. FLIS) (Lublin 1990) 133-143; A. JANKOWSKI, „Wiara w Piśmie Świętym”, *Znak* 25 (1973) 529-540; H. LANGKAMMER, „Pojęcie wiary w Starym Testamencie”, *RTK* 3 (1974) 75-80; B. MARCONCINI, „Fede”, 538-541; O. MICHEL, „Faith”, 596-599; J. STĘPIEŃ, „Wiara w ujęciu biblijnym”, *W nurcie zagadnień posoborowych* (red. B. BEJZE) (Warszawa 1970) IV, 65-80; M. UGLORZ, „Istota wiary w Starym Testamencie”, *RTChAT* 43/2 (2001) 5-18; W. WIELGAT, „Wiara w Starym Testamencie w świetle filologii i teologii”, *RBL* 22/1 (1969) 12-21.

¹⁹ „A consideration of faith in the OT cannot overlook the astonishing fact that two basically different and even contradictory groups of meaning are used for man's relations to God, namely fear on the one side and trust on the other [...] In the contradictory nature of the usage there is expressed the living tension and polar dynamic of the OT relationship to God. This is of fundamental significance for the OT attitude of faith”. A. WEISER, „*pisteuō* ktl. B. The Old Testament Concept”, 183.

²⁰ M. PYC, „Czy Jezus Chrystus miał wiarę?”, 117. A. Pitta potwierdza opinię Pyca: *Tuttavia, mentre nell'AT l'accento è posto sulla fede/fedeltà relazione tra Dio e gli esseri umani (portata soggettiva della fede/fedeltà), nel NT e in particolare nelle lettere di Paolo l'attenzione si sposta sui contenuti della fede (valore oggettivo). Tale spostamento di accentuazione si deve all'insorgere dell'evento di Cristo e, in particolare, della sua morte e risurrezione, quale contenuto della fede nelle prime comunità cristiane*. A. PITTA, „Fede/fedeltà”, s. 476. *For Jesus himself, faith was essentially trust in God*. E.C. BLACKMAN, „Faith, Faithfulness”, 229.

²¹ E.C. BLACKMAN, „Faith, Faithfulness”, 223-224; B. MARCONCINI, „Fede”, 537.

go – kerygmatu, treść wiary, wiara jako osobista relacja do Boga, wiara jako akt człowieka oraz wiara jako *fides quae creditur*²². S. Spicq i M. Nalepa dodają do tych znaczeń również „wierność”, którą bardzo mocno akcentują²³, a L.T. Johnson, zwłaszcza w pismach św. Pawła (por. Rz 1,5; 16,26), dodaje „posłuszeństwo”²⁴. Zdaniem A. Vanhoye’a, Paweł nie mówi o „posłuszeństwie wiary”, dlatego nie można utożsamić wiary i posłuszeństwa, ponieważ to drugie jest tylko jednym z aspektów wiary. Ponadto, w myśl tego uczonego, nie każde posłuszeństwo jest wiarą²⁵. A. Vanhoye dodaje do wymienionych wcześniej znaczeń rzeczownika *pistis* także „wiarygodność/bycie godnym zaufania”²⁶.

Bardzo ciekawą i niestandardową propozycję rozumienia znaczenia *pistis* w odniesieniu do Jezusa przedstawił G.M. Taylor. Jego zdaniem rzeczownik ten posiada znaczenie zadania/polecenia przekazanego w testamencie spadkobiercy, z całkowitym zaufaniem wobec niego, że zrealizuje je z korzyścią dla innych osób (łac. *fidei commissum*)²⁷. Innymi słowy, Bóg uczynił Jezusa swoim spadkobiercą, dając Mu zadanie, by uwolnił ludzi, którzy byli niewolnikami grzechu²⁸. Nie

²² Por. A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature. A Translation and Adaptation of the Fourth Revised and Augmented Edition of WALTER BAUER'S Griechisch-Deutsche Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur (red. W.F. ARNDT – F. WILBUR GINGRICH) (Chicago – London 1979) 662-664; E.C. BLACKMAN, „Faith, Faithfulness”, 223-225.229-234; L.T. JOHNSON, „Romans 3:21-26 and the Faith of Jesus”, 81-85; D. LÜHRMANN, „Faith. New Testament”, 752-757; A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 1.

²³ C. SPICQ, *Theological Lexicon of the New Testament*, 114-116; M. NALEPA, „Wierność w świetle biblijnej idei wiary”, 227-233. Por. także A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 7.

²⁴ L.T. JOHNSON, „Romans 3:21-26 and the Faith of Jesus”, 85-90. Pisze on w podsumowaniu swych analiz: *I suggest, therefore, that the faith of Jesus is central to Paul's presentation of the gospel, and that the faith of Jesus, understood as obedience, is soteriologically significant.* L.T. JOHNSON, „Romans 3:21-26 and the Faith of Jesus”, 89. Por. także D. GARDOCKI, „Wiara Jezusa w ujęciu współczesnej chrystologii”, 61-63.

²⁵ A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 11-13.

²⁶ A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 1.18-20.

²⁷ Taylor wyjaśnia tę instytucję prawa rzymskiego w następujący sposób: *This was a device by which the testator (in theory) left it to his heir's good faith to do with the testament property something the testator himself could not do [...] Only by fidei commissum could a testator name two successive heirs [...] Only by fidei commissum could the testator name nation aliens as beneficiaries of his testament [...] Thus, fidei commissum was a device to any testament designed to take effect in enjoyment after the death of the first testamentary heir; and essential to any testament designed to benefit persons of alien nationality.* G.M. TAYLOR, „The Function of PISTIS CHRISTOU in Galatians”, 65-66.

²⁸ *I suggest that this particular pistis – together with the pistis of certain other passages not specifically qualified by a genitive – is the fidei commissum of Roman law; and that Paul uses this concept to explain, in juristic terms, how the inheritance of Abraham is transmitted, through Jesus Christ, both to Jews and gentiles and upon precisely the same terms.* G.M. TAYLOR, „The Function of PISTIS CHRISTOU in Galatians”, 58.

chodziłoby więc w tym przypadku o wiarę – zaufanie, lecz o wierne wypełnienie powierzonego Jezusowi zadania²⁹. Uzasadnienie Taylora, w którym odwołuje się on do rzymskiego sytemu prawnego i jego domniemanego wpływu na św. Pawła³⁰, jest nieprzekonujące, ponieważ znacznie większy wpływ na Apostoła Narodów miało z całą pewnością prawo żydowskie (Tora), a nie prawo rzymskie, co badacz ten sam zdaje się potwierdzać w dalszej części swej analizy³¹. Krytycznie do interpretacji Taylora odniósł się Williams³². G. Howard zaś przedstawił opinię podobną do Taylora. Jego zdaniem *pistis Christou* oznacza wierność Boga w wypełnieniu obietnic złożonych Abrahamowi³³.

Pierwszym ważnym w naszej analizie wnioskiem jest stwierdzenie, że rzeczownik *pistis*, odniesiony do Jezusa, niekoniecznie musi być tłumaczony jako „wiara” w znaczeniu analogicznym do wiary ludzi³⁴, lecz winien być rozumiany i tłumaczony jako „zaufanie/ufność” lub „wierność”³⁵.

2. ANALIZA SKŁADNIOWA SYNTAGMY *PISTIS IĒSOU CHRISTOU*

Drugim etapem naszych badań jest określenie związku składniowego pomiędzy rzeczownikiem *pistis* i imieniem Jezus lub tytułem chrystologicznym, który łączy się z nim i występuje w dopełniaczu.

²⁹ *Unquestionably the phrase pistis Iēsou Christou can mean Chrsit's tenure in fidei commissum. It cannot be said it must mean this: both the substantive meaning of pistis and the force of the genitive are ambiguous.* G.M. TAYLOR, „The Function of PISTIS CHRISTOU in Galatians”, 71. Por. A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 10.

³⁰ G.M. TAYLOR, „The Function of PISTIS CHRISTOU in Galatians”, 58-59. Rozwinięcie uzasadnienia zostało podane na następnych stronach.

³¹ G.M. TAYLOR, „The Function of PISTIS CHRISTOU in Galatians”, 59-64.

³² S.K. WILLIAMS, „The ‘Righteousness of God’ in Romans”, *JBL* 99 (1980) 275-276.

³³ G. HOWARD, *Paul: Crisis in Galatia* (SNTSMS 35; Cambridge 1979). Por. R.B. HAYS, „Psalm 143 and the Logic of Romans 3”, *JBL* 99 (1980) 107-115 (zwłaszcza s. 114 przyp. 32).

³⁴ *Nous précisons qu'il ne s'agira point de la 'foi théologique' définie par les docteurs de l'Ecole et dont ils disent, entre autres choses, qu'elle est incompatible avec la vision béatifique.* L. RAMAROSO, „La justification par la foi du Christ Jésus”, *Science et Esprit* 39 (1987) 89.

³⁵ M. NALEPA, „Wierność w świetle biblijnej idei wiary”, 222-223. Autor ten w podsumowaniu swych analiz wiary rozumianej jako wierność pisze: „Wiara jest nierozzerwalnie związana z wiernością. Wierność to jakby drugie imię wiary i jej konieczny wymiar. Nie ma autentycznej wiary bez wierności”. M. NALEPA, „Wierność w świetle biblijnej idei wiary”, 234. Por. G. HEBERT, „Faithfulness and Faith”, *Theology* 58 (1955) 374.376; A.J. HULTGREN, „The Pistis Christou Formulation in Paul”, 252; A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 4; S.K. WILLIAMS, „The ‘Righteousness of God’ in Romans”, 274-275.

Pistis jest rzeczownikiem, który pochodzi, jak widzieliśmy powyżej, od czasownika *pisteuō* lub *peithō*. Nie jest ważne, na tym etapie naszych rozważań, aby jednoznacznie rozstrzygnąć, od którego z nich wywodzi się on etymologicznie, ponieważ w naszej analizie najważniejsze jest to, że *pistis* jest rzeczownikiem odczasownikowym. Jest to bardzo istotne dlatego, że pierwszą kategorią składniową dopełniacza w języku greckim, którą musimy rozważyć w analizie syntagmy *pistis Iēsou Christou*, jest *genetivus subiectivus* lub *genetivus obiectivus*. Ten rodzaj dopełniacza łączy się z rzeczownikiem, który jest rzeczownikiem odczasownikowym, dlatego właśnie naszą analizę rozpoczniemy od tej kategorii składniowej dopełniacza w języku greckim. M. Zerwick wyjaśnia ten rodzaj genetiwu na przykładzie wyrażenia „miłość ojca”, które może posiadać dwa znaczenia. Po pierwsze, można je zrozumieć w znaczeniu miłości, którą ojciec kogoś kocha. Byłby to *geneticus subiectivus* (dopełniacz podmiotowy). W tym przypadku dopełniacz wskazuje podmiot czynności, którą jest kochanie, a która jest wyrażona rzeczownikiem pochodzącym od czasownika ‘kochać’ (*agapaō*). Po wtóre, syntagmę tę możemy zrozumieć także jako miłość, którą ojciec jest kochany przez kogoś. W tym przypadku mielibyśmy do czynienia z *genetivus obiectivus* (dopełniacz przedmiotowy; wskazuje on przedmiot czynności wyrażonej przy pomocy rzeczownika „kochać”)³⁶.

Przechodząc do syntagmy *pistis Iēsou Christou*³⁷, na podstawie tej kategorii składniowej greckiego dopełniacza, mamy dwie możliwości jej interpretacji. Możemy ją zrozumieć w tym sensie, że chodzi o wiarę, którą miał Jezus (*genetivus subiectivus*, Jezus Chrystus jest podmiotem czasownika „wierzyć”) lub jako wiarę, która dotyczyła Jezusa – wiarę w Jezusa (*genetivus obiectivus*, Jezus Chrystus jest przedmiotem wiary). Bazując wyłącznie na składni języka greckiego, nie jesteśmy w stanie zdecydować, za którą kategorią dopełniacza powinniśmy się opowiedzieć. Aby rozstrzygnąć ten problem, musimy rozpatrzyć obie możliwości w konkretnych kontekstach, w których występuje syntagma *pistis Iēsou Christou*. Wychodząc od

³⁶ M. ZERWICK, *Il greco del Nuovo Testamento* (Subsidia Biblica 38; Roma 2010) 36. Por. M. AUERBACH – M. GOLIAS, *Gramatyka grecka* (Warszawa 2000) 271; N. BASILE, *Sintassi storica del greco antico* (Femio 7; Bari 2001) 218-220; F. BLASS – A. DEBRUNNER, *Grammatica del Nuovo Testamento* (Introduzione allo studio della Bibbia. Suplementi 2; Brescia 1997) 163; C.F.D. MOULE, *An Idiom Book of New Testament Greek* (Cambridge 2004) 39-41; F. POGGI, *Corso avanzato di greco neotestamentario* (Cinisello Balsamo 2009) 42-43; A.T. ROBERTSON, *A Grammar of the Greek New Testament in the Light of Historical Research* (New York 1914) 499-501; H.W. SMYTH, *Greek Grammar* (Harvard 1984) 318-319; N. TURNER, *A Grammar of New Testament Greek* J.H. Moulton (London – New York 2003) III, 210-212; R.A. YOUNG, *Intermediate New Testament Greek. A Linguistic and Exegetical Approach* (Nashville 1994) 30-31; D.B. WALLACE, *Greek Grammar beyond the Basics. An Exegetical Syntax of the New Testament* (Grand Rapids 1996) 112-119.

³⁷ Syntagmami, które z punktu widzenia składniowego są identyczne z analizowaną przez nas *pistis Iēsou Christou* są *hē agapē tou Christou* (por. na przykład 2 Kor 5,14), *euaggelion tou Christou*, (por. Mk 1,1), *hypomonē Christou* (por. na przykład 2 Tes 3,5), *peritomē tou Christou* (por. na przykład Kol 2,11) czy *dikaioσynē theou* (po Rz 10,3). M. ZERWICK, *Il greco del Nuovo Testamento*, 37-38.

składni i myśli teologicznej widać, że opinie egzegetów są podzielone³⁸. Jedni, zapewne na podstawie twierdzeń tradycyjnej teologii dogmatycznej³⁹, uważają, że w analizowanej przez nas syntagmie mamy do czynienia z *genetivus obiectivus*⁴⁰,

³⁸ A. PITTA, „Fede/fedeltà”, *Temi teologici della Bibbia* (red. R. PENNA – G. PEREGO – G. RAVASI) (Cinisello Balsamo 2010) 479.

³⁹ M.D. Hooker uważa, że interpretacja badanej przez nas syntagmy jako *genetivus obiectivus* opiera się w znacznej mierze na przesłankach teologicznych. Pisze ona: *A second reason why some commentators feel uneasy with the suggestion that Paul is writing about Christ's faith is essentially Christological. The objection arises from the assumption that faith is an appropriate action for the believer, but is inappropriate for Christ himself. But why is it considered inappropriate? Is it perhaps because faith is sometimes given somewhat negative overtones, so that it appears to be inferior to knowledge? If so, then we have certainly failed to grasp the meaning of faith for Paul! Or is it that centuries of stress on the otherness of Christ have elbowed out the notion that he himself was dependent on God? Yet if recent Christological studies have taught us anything, it is that this is a fundamental misunderstanding of Paul's Christology.* M.D. HOOKER, „PISTIS CHRISTOU”, 322-323. Inną przyczyną, z powodu której odrzuca się, zdaniem M.D. Hooker, dopełniacz subiektywny, jest niechęć do *imitatio Christi*.

⁴⁰ F. BLASS – A. DEBRUNNER, *Grammatica del Nuovo Testamento*, 163.2; *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 663; J.D.G. DUNN, „Once More, PISTIS CHRISTOU”, 735.744; D. GARDOCKI, „Wiara Jezusa w ujęciu współczesnej chrystologii”, 54; L. MORRIS, „Wiara”, *Słownik teologii św. Pawła* (red. G.F. HAWTHORNE – R.P. MARTIN – D.G. REID) (Warszawa 2010) 902; A.J. HULTGREN, „The Pistis Christou Formulation in Paul”, 262-263; A. PITTA, „Fede/fedeltà”, 479; P. VALLOTTON, *Le Christ et la foi* (Genève 1960) 94; R.A. YOUNG, *Intermediate New Testament Greek*, 31. G. Howard, M.D. Hooker i A.J. Hultgren stwierdzają, że większość współczesnych tłumaczy syntagmę „wiara Jezusa”, tłumaczy jako *genetivus obiectivus*. G. HOWARD, „Faith of Christ”, *The Anchor Bible Dictionary* (red. D.N. FREEDMANN) (New York 1992) II, 758; M.D. HOOKER, „PISTIS CHRISTOU”, 321; A.J. HULTGREN, „The Pistis Christou Formulation in Paul”, 250; P. KASIŁOWSKI, „Życie chrześcijanina (Ga 2,16.19-20)”, *Studia Bobolanum* 1 (2001) 100 przyp. 11. A. Vanhoye stwierdza, że większość egzegetów analizowaną przez nas syntagmę w pismach Pawłowych uważa za *genetivus obiectivus*. A. VANHOYE, „Pistis Christou: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 3. Tego samego zdania jest również L.T. JOHNSON, „Romans 3:21-26 and the Faith of Jesus”, 78. A.J. Hultgren stwierdza, że większość gramatyk i komentarzy do listów św. Pawła opowiada się za interpretowaniem dopełniacza ‘Jezusa Chrystusa’ jako *genetivus obiectivus* (tak samo twierdzi S.K. WILLIAMS, „The «Righteousness of God» in Romans”, 272). Na poparcie twierdzenia Hultgrena i Williamsa możemy przytoczyć niektóre komentarze do ksiąg NT, w których występuje analizowana przez nas syntagma. J.B. ADAMS, *The Epistle of James* (The New International Commentary on the New Testament; Grand Rapids 1976) 101; D.E. AUNE, *Revelation 6-16* (Word Biblical Commentary 52B; Dallas 1998) 838; H.D. BETZ, *Galatians. A Commentary on Paul's Letter to the Churches in Galatia* (Hermeneia; Philadelphia 1979) 115-118.174-175; M. DIBELIUS, H. GREEVEN, *James. A Commentary on the Epistle of James* (Hermeneia; Philadelphia 1975) 126-128; C.E.B. CRANFIELD, *A Critical and Exegetical Commentary on The Epistle to the Romans. vol. I: Introduction and Commentary on Romans I-VIII* (London – New York 2004) 203.214; J.D.G. DUNN, *Romans 1-8* (Word Biblical Commentary 38A; Dallas 1988) 166-167.175; G.D. FEE, *Paul's Letter to the Philippians* (The New International Commentary on the New Testament; Grand Rapids – Cambridge 1995) 321; J.A. FITZMYER, *Romans* (The Anchor Yale Bible; New Haven – London 2008) 345; R.Y.K. FUNG, *The Epistle to the Galatians* (The New International Commentary on the New Testament; Grand Rapids 1988) 114.164-165; G.F. HAWTHORNE – R.P. MARTIN, *Philippians* (Word Biblical Commentary 43; Waco 2004) 194-195; R. JEWETT, R.D. KOTANSKY, *Romans. A Commentary*

drudzy zaś, bardziej na podstawie współczesnej teologii i egzegezy niż składni języka greckiego (jest to opinia M.D. Hooker i A.J. Hultgrena⁴¹), opowiadają się za *genetivus subiectivus*⁴². D.B. Wallace jest raczej zwolennikiem tej drugiej interpretacji⁴³. Jego zdaniem (odwołuje się on do G. Howarda⁴⁴) jednym z głównych argumentów za traktowaniem dopełniacza *Iēsou Christou* w badanej syntagmie

on the Book of Romans (Hermeneia; Minneapolis 2007) 275-279.290-291; A.T. LINCOLN, *Ephesians* (Word Biblical Commentary 42; Dallas 1990) 189-190; D.J. MOO, *The Epistle to the Romans* (The New International Commentary on the New Testament; Grand Rapids – Cambridge 1996) 223-226.240-243; J. REUMANN, *Philippians. A New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Yale Bible; New Haven – London 2008) 494-496.

⁴¹ [...] the case for the subjective genitive has been revived in recent times quite widely. The case is presented not so much on the basis of syntax (except to note that it is a possibility from the standpoint of syntax), but from exegetical and theological insights. A.J. HULTGREN, „The Pistis Christou Formulation in Paul”, 251. Por. M.D. HOOKER, „PISTIS CHRISTOU”, 321. Johnson zaś pisze: It is not always obvious on what grounds resistance to the notion of ‘the faith of Jesus’ is based. There may be fear of a notion of faith as a sort of ‘work’ which might nullify the sovereignty of God’s grace, even if this happened to be a work by one whom we confess as God’s Son. L.T. JOHNSON, „Romans 3:21-26 and the Faith of Jesus”, 80.

⁴² M. BARTH, *Ephesians. Introduction, Translation, and Commentary on Chapters 1 – 3* (The Anchor Yale Bible; New Haven – London 2008) 347; TENŹE, „The Faith of the Messiah”, *Heythrop Journal* 10 (1969) 363-370; J. BLIGH, „Did Jesus Live By Faith?”, *Heythrop Journal* 9 (1968) 418-419; G.N. DAVIES, *Faith and Obedience in Romans. A Study of Romans 1-4* (JSNTS 39; Sheffield 1990) 106-110; L. GASTON, *Paul and the Torah* (Vancouver 1987) 12; E.R. GOODENOUGH, „Paul and the Hellenization of Christianity”, *Religions in Antiquity: Fs. E.R. Goodenough* (red. J. NEUSNER) (SHR 14; Leiden 1968) 45-56; A *Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literatures*, 663; D.M. HAY, „Pistis as «Ground for Faith» in Hellenized Judaism and Paul”, *JBL* 108 (1989) 473-475; G. HEBERT, „Faithfulness and Faith”, 373-379; M.D. HOOKER, „PISTIS CHRISTOU”, 329.333.336-337.341 (bardzo krytycznie do poglądów Hooker odnosi się A. Vanhoye; zob. TENŹE, „Pistis Christou: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 14-15); G. HOWARD, „On the «Faith of Christ»”, *HTR* 60 (1967) 459-465; TENŹE, „Romans 3:21-31 and the Inclusion of the Gentiles”, *HTR* 63 (1970) 223-233; TENŹE, „The «Faith of Christ»”, *ET* 85(1974) 212-215; L.T. JOHNSON, „Romans 3.21-26 and the Faith of Jesus”, *CBQ* 1 (1982) 77-90; K.E. KECK, „Jesus in Romans”, *JBL* 108 (1989) 452-457; G. KITTEL, „pistis Iēsou Christou bei Paulus”, *TSK* 79 (1996) 424; R.N. LONGENECKER, *Galatians* (Word Biblical Commentary 41; Dallas 1990) 86-88.145; TENŹE, *Paul, Apostle of Liberty* (New York 1964) 149-152; TENŹE, *Galatians* (WBC 41; Dallas 1990) 87-88; R.P. MARTIN, *James* (Word Biblical Commentary 48; Dallas 1988) 59-60; J.L. MARTYN, *Galatians. A New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Yale Bible; New Haven – London 2008) 251.361; M. PYC, „Czy Jezus Chrystus miał wiarę?”, 120; W. SCHMIDT, *Der Brief des Paulus an die Römer* (THKNT 6; Berlin 1963) 66; S.K. STOWERS, „*Ek pisteōs and dia pisteōs* in Romans 3.30”, *JBL* 108 (1989) 665-674; G.M. TAYLOR, „The Function of PISTIS CHRISTOU in Galatians”, 72-73; T. TORRANCE, „One Aspect of Biblical Conception of Faith”, 111-114, 221-222; M.R. VINCENT, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Philippians and to Philemon* (Edinburg 1922) 102; S.K. WILLIAMS, „The ‘Righteousness of God’ in Romans”, 272-278.

⁴³ D.B. Wallace twierdzi, że interpretacja dopełniacza *Iēsou Christou* jako *genetivus obiectivus* jest możliwa, ale umieszcza analizę syntagmy *pistis Iēsou Christou* w części poświęconej *genetivus subiectivus*. D.B. WALLACE, *Greek Grammar beyond the Basics*, 114-115.

⁴⁴ G. HOWARD, „The «Faith of Christ»”, *ExpTim* 85 (1974) 213.

jako *genetivus subiectivus* jest fakt, że najczęściej dopełniacz rzeczownika osobowego, który łączy się z rzeczownikiem *pistis* jest właśnie tym rodzajem genetiwu⁴⁵. Argument, którym posłużył się Wallace, jest zupełnie nieprzekonujący, ponieważ, jak słusznie on sam zauważył, większość syntagm złożonych z *pistis* i dopełniacza odnoszącego się do osób zawiera w sobie *genetivus subiectivus*, lecz musimy zauważyć, że genetiwuś odnosi się w zdecydowanej większości przypadków do ludzi (w dopełniaczu występuje najczęściej zaimek osobowy)⁴⁶. Analogiczną sytuację spotykamy w literaturze hellenistycznej⁴⁷. W tych przypadkach interpretacja dopełniacza nie sprawia trudności, ponieważ *genetivus obiectivus* (wiera w człowieka lub ludzi) jest nie do przyjęcia⁴⁸. W badanej przez nas syntagmie w dopełniaczu nie występuje „zwykły człowiek”, lecz Jezus Chrystus, Syn Boży – Bóg, a to zmienia zupełnie sytuację z teologicznego punktu widzenia. W interpretacji *pistis Iēsou Christou* ważne są Mk 11,22 i Rz 3,3, w których występuje syntagma *pistin theou*. Pod każdym względem jest ona analogiczna do analizowanej przez nas syntagmy *pistis Iēsou Christou*, ponieważ rzeczownikiem rządzącym jest *pistis*, a dopełniacz odnosi się nie do człowieka, lecz do Boga. W Mk 11,22 znaczenie tego wyrażenia jest oczywiste, chodzi o wiarę w Boga (*genetivus obiectivus*), ponieważ Bóg nie może wierzyć⁴⁹. W drugim tekście (Rz 3,3) mamy do czynienia z *genetivus subiectivus*⁵⁰, lecz rzeczownik *pistis* przyjmuje w nim znaczenie „wierność” (wskazuje na to opozycja pomiędzy „wiernością Boga” i „niewiernością niektórych”)⁵¹. Również w Mk 11,22 rzeczownikowi temu możemy przypisać to samo znaczenie, wtedy tekst ten zawierałby wezwanie: „mieście wierność Boga”. Jednak w. 23. jednoznacznie świadczy o tym, że mowa jest o wierze ludzi w Boga.

Zdaniem A. Vanhoye’a interpretacja *pistis Iēsou Christou* jako *genetivus obiectivus* znajduje poparcie w licznych tekstach zawartych w Nowym Testamencie, które mówią o wierze w Jezusa (por. J 2,11; 3,16.18; Ga 2,16; Flp 1,29, i in.)⁵². Argumentem potwierdzającym interpretację *Iēsou Christou* jako dopełniacza przedmiotowego jest fakt, że w całym Nowym Testamencie Jezus nigdy nie jest

⁴⁵ D.B. WALLACE, *Greek Grammar beyond the Basics*, 116.

⁴⁶ Por. Mt 9,2.22.29; 15,28; Mk 2,5; 5,34; 10,52; Łk 5,20; 7,50; 8,25.48; 17,19; 18,42; 22,32; Rz 1,8.12; 4,5.12.16; 1 Kor 2,5; 15,14.17; 2 Kor 1,24; 10,15; Flp 2,17; Kol 1,4; 2,5; 1 Tes 1,8; 3,2.5.7.10; 2 Tes 1,3; 1 P 1,9.21; 2 P 1,5; 1 J 5,4; Jud 20; Ap 2,13; 13,10. G. HOWARD, „On the «Faith of Christ»”, 459-460; S.K. WILLIAMS, „The «Righteousness of God» in Romans”, 273.

⁴⁷ G. HOWARD, „Faith of Christ”, s. 758; S.K. WILLIAMS, „The «Righteousness of God» in Romans”, 273.

⁴⁸ G. HOWARD, „Faith of Christ”, 758.

⁴⁹ Por. *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 662-663; J.D.G. DUNN, „Once More, *PISTIS CHRISTOU*”, 732.

⁵⁰ G. HOWARD, „Faith of Christ”, 758.

⁵¹ M. NALEPA, „Wierność w świetle biblijnej idei wiary”, 230; S.K. WILLIAMS, „The «Righteousness of God» in Romans”, 275.

⁵² A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 3.

podmiotem czasownika *pisteuō* (dla Pawła ideałem wiary jest nie Jezus Chrystus, lecz Abraham⁵³)⁵⁴. Jedynym wyjątkiem jest J 2,24. Jednak w tym tekście mamy do czynienia ze zdaniem, w którym czasownik *pisteuō* łączy się z negacją, a ponadto posiada znaczenie zwrotne („Jezus nie powierzał siebie samego im”)⁵⁵. Innymi słowy nigdzie w Nowym Testamencie nie mówi się wprost o tym, że Jezus wierzył.

Bardzo słuszne spostrzeżenie potwierdzające konieczność interpretowania analizowanej syntagmy jako *genetivus subiectivus* uczynił, na podstawie Rz 3,22, L.T. Johnson. Jego zdaniem, jeśli *Iēsou Christou* jest dopełniaczem przedmiotowym, to *eis pantas tous pisteuontas* („dla wszystkich, którzy wierzą/dla wszystkich wierzących”) jest zbędne. Potraktowanie *Iēsou Christou* jako *genetivus subiectivus* spowodowałoby, że mielibyśmy do czynienia z dwoma różniącymi się od siebie frazami⁵⁶. Analogiczną sytuację mamy także w Ga 2,16 (*dia pisteōs Iēsou Christou - eis Christon Iēsoun*)⁵⁷. S.K. Williams poparł opinię Johnsona⁵⁸, zaś A.J. Hultgren odrzucił ją, ponieważ twierdzi, że powszechnie przyjmuje się, iż syntagma *pistis Christou* jest synonimem wyrażenia *pisteuein eis Christou*⁵⁹. Na tej podstawie twierdzi, że w Ga 2,16 syntagma *pisteuein eis Christou* ukazuje nam, jak powinniśmy interpretować *pistis Christou*, które występuje przed nią i po niej⁶⁰.

Bardzo ważne dla naszej analizy spostrzeżenie uczynił G. Howard. Przeanalizowawszy, w żydowskiej literaturze hellenistycznej, sposób użycia rzeczownika *pistis*, stwierdził, że dla mentalności żydowskiej nieodpowiednie jest wyrażanie wiary w kogoś przy użyciu konstrukcji *pistis + genetivus obiectivus*, albowiem wiarę

⁵³ Christ would be a totally inappropriate model. Paul cannot say of Christ that ‘he believed God, and it was reckoned to him for righteousness’ [...] because in his case it was not necessary to reckon faith as righteousness. M.D. HOOKER, „PISTIS CHRISTOU”, 329.

⁵⁴ A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 9; P. KASŁOWSKI, „Życie chrześcijanina (Ga 2,16.19-20)”, 100, przyp. 11; M. PYC, „Czy Jezus Chrystus miał wiarę?”, 126.

⁵⁵ A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 9-10.

⁵⁶ L.T. JOHNSON, „Romans 3:21-26 and the Faith of Jesus”, 79; J.D.G. DUNN, „Once More, PISTIS CHRISTOU”, 740-741.

⁵⁷ M. BARTH, „The Faith of the Messiah”, 368; G. HOWARD, „On the ‘Faith of Christ’”, 460; A.J. HULTGREN, „The Pistis Christou Formulation in Paul”, 254-255.261; S.K. WILLIAMS, „Again Pistis Christou”, 436.444.

⁵⁸ Paul’s point is so important that he surely would have taken care to avoid unnecessary ambiguity; had he meant ‘faith in Christ’ he would have used a preposition to say that clearly. The deliberateness of his shift in construction warrants the conclusion that he wishes to differentiate between *pistis Christou* and *pisteuein eis Christon*. S.K. WILLIAMS, „The ‘Righteousness of God’ in Romans”, 274; por. S.K. WILLIAMS, „Again Pistis Christou”, 444.

⁵⁹ A.J. HULTGREN, „The Pistis Christou Formulation in Paul”, 254.

⁶⁰ The parenthetical clause (containing *pisteuein eis Christou*) provides a means of interpreting the *pistis Christou* formulation preceding and following it. It is the faith of the believer, not the faithfulness of Christ, which Paul has in mind. A.J. HULTGREN, „The Pistis Christou Formulation in Paul”, 255. S.K. Williams bardzo krytycznie ocenił interpretację Hultgren. S.K. WILLIAMS, „Again Pistis Christou”, 435-436.

w kogoś wyrażano za pomocą *pistis* + przymimek + osoba lub zaimek osobowy, który odnosił się do osoby, w którą wierzono (nigdy nie używano dopełniacza osoby w znaczeniu *genetivus obiectivus*)⁶¹.

Genetivus subiectivus jest do przyjęcia, jeśli rzeczownik *pistis* będziemy rozumieli nie w znaczeniu „wiara” w sensie analogicznym do wiary ludzi, lecz w znaczeniu „wiara” w sensie zaufanie/ufność⁶², wierność⁶³ lub posłuszeństwo⁶⁴ (to znaczenie rzeczownika *pistis* podważa jednak Vanhoye⁶⁵), czyli nadamy mu znaczenie pierwotne lub wiarę będziemy pojmowali w sensie biblijnym (patrz powyżej; choć A. Vanhoye wymienione powyżej znaczenia rzeczownika *pistis* określa jako niewłaściwe⁶⁶).

G. Howard, powołując się na najwcześniejsze przekłady Nowego Testamentu (syryjski, łaciński i koptyski), podkreśla, że syntagma *pistis Iēsou* była tłumaczona w nich jako „wiara/wierność Jezusa”, czyli jako *genetivus subiectivus*. Jego zdaniem Marcin Luter był pierwszym w historii teologiem, który analizowaną przez nas syntagmę zinterpretował w sensie *genetivus obiectivus*. Howard podkreśla jednak,

⁶¹ G. HOWARD, „Faith of Christ”, 758. Badacz ten pisze: [...] *it was inappropriate to the Hellenistic Jewish mentality to express the object of faith by means of the objective genitive. [...] Characteristically the writers use the preposition when they wish to express the object of faith. Thus such phrases as pistis pros ton Theon frequently occur (4 Macc. 15:24; Philo Mut 201) But never does pistis followed by the genitive of person appear with this meaning. Conversely, the genitive of person is used after pistis when construction expresses the subject of the implied action.* G. HOWARD, „Faith of Christ”, 758-759.

⁶² E.R. GOODENOUGH - A.T. KRAABEL, „Paul and the Hellenization of Christianity”, *Religions in Antiquity* (red. J. NEUSNER) (Leiden 1967) 57.

⁶³ M. BARTH, „The Faith of the Messiah”, 367-369; R. HAYS, *The Faith of Jesus Christ. An Investigation of the Narrative Substructure of Galatians 3,1 – 4,11* (Chico 1983) 175; G. HERBETR, „Faithfulness and Faith”, 376; G. HOWARD, „Faith of Christ”, 758; TENŻE, „On the «Faith of Christ»”, 463; A.J. HULTGREN, „The Pistis Christou Formulation in Paul”, 251; L. MORRIS, „Wiara”, 902; A. PITTA, „Fede/fedeltà”, 480; D.B. WALLACE, *Greek Grammar beyond the Basics*, 116; T. TORRANCE, „One Aspect of Biblical Conception of Faith”, 113.

⁶⁴ M. BARTH, „The Faith of the Messiah”, 365; R.N. LONGENECKER, „The Obedience of Christ in the Theology of the Early Church”, *Reconciliation and Hope: New Testament Essays on Atonement and Eschatology*. FS L. Morris (red. R. BANKS) (Grand Rapids 1974) 142-152; L. RAMAROSO, „La justification par la foi du Christ Jésus”, 89; P. VALLOTTON, *Le Christ et la foi*, 47; S.K. WILLIAMS, „Again Pistis Christou”, 446; TENŻE, *Jesus's Death as Saving Event. The Background and Origin of a Concept* (HDR 2; Missoula 1975) 49-50.

⁶⁵ A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 11-13.

⁶⁶ Pisze on: *Molti dei propugnatori del senso soggettivo di <fede di Cristo> propongono per fede un senso debole, oppure improprio, quello di fedeltà, di obbedienza, di fiducia. Questo non sembra accettabile. Quando si tratta della fede del cristiano, è chiaro che Paolo la intende in un senso molto forte, che non è semplicemente quello di fiducia, né di fedeltà, né di obbedienza. Per Paolo, la fede del cristiano consiste nell'accettare Cristo come unico fondamento della propria relazione con Dio. Se, dal lato del cristiano, la fede ha questo significato forte, dal lato di Cristo deve avere un significato correlativo altrettanto forte.* A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 17-18.

że tłumaczenie Lutra („Glauben an Christum”) zostało dokonane pod wpływem jego teologii (a zwłaszcza założenia *sola fide*)⁶⁷.

G. Hebert syntagmę *pisisit Christou* tłumaczy jako „wierność Boga wyrażona w ludzkiej wierności Chrystusa”⁶⁸. W tym miejscu musimy przypomnieć, że w Nowym Testamencie wielokrotnie Jezus jest przedstawiany jako wierny (por. na przykład 2 Tm 2,13; Hbr 2,17; 3,2; Ap 19,11). Wierność jest też jedną z głównych cech Boga (por. Rz 8,15-17; 1 Kor 1,9; Ga 4,4-7; 1 Tes 5,24; 2 Tes 3,3; 1 P 4,19)⁶⁹.

Niektórzy egzegeci twierdzą, że syntagmę *pistis Iēsou Christou* powinno się interpretować w znaczeniu całościowym, to znaczy bez dokładnego rozróżniania rodzaju dopełniacza, ponieważ ich zdaniem, chodzi zarówno o *genetivus subiectivus*, jak i *genetivus obiectivus*, równocześnie, czyli chodzi o wiarę rozumianą w całości jej złożoności⁷⁰. Podobną opinię wyraża A. Vanhoye. Nie mówi on, co prawda, o genetiwie całościowym, ale stwierdza, że w analizowanej przez nas syntagmie mamy do czynienia z korelacją wiarygodności Jezusa i wiary człowieka. One są wzajemnie skorelowane, czyli uzależnione jedna od drugiej⁷¹. A. Vanhoye twierdzi, że w badanej przez nas syntagmie dopełniacz może mieć znaczenie ogólnikowe (nieokreślone), to znaczy może wyrażać relację niezbyt precyzyjną jako wiarę, która jest określana jako odniesienie do Chrystusa, czyli wiarę chrześci-

⁶⁷ G. HOWARD, „Faith of Christ», s. 759; M.D. HOOKER, „*PISTIS CHRISTOU*”, 321-322.

⁶⁸ *The faithfulness of God manifested in Christ's human faithfulness*. G. HEBERT, „Faithfulness and Faith”, 376.

⁶⁹ M.D. HOOKER, „*PISTIS CHRISTOU*”, 324; M. NALEPA, „Wierność w świetle biblijnej idei wiary”, 230.

⁷⁰ T. TORRANCE, „One Aspect of Biblical Conception of Faith”, *ExpTim* 68 (1957) 113; N. TURNER, *A Grammar of New Testament Greek* J.H. Moulton, 211. T. Torrance interpretuje badaną syntagmę w następujący sposób: *In most of these passages the pistis Iesou Christou does not refer only either to the faithfulness of Christ or to the answering faithfulness of man, but is essentially a polarized expression denoting the faithfulness of Christ as its main ingredient but also involving or at least suggesting the answering faithfulness of man, and so his belief in Christ, but even within itself the faithfulness of Christ involves both the faithfulness of God and the faithfulness of the man Jesus*. T. TORRANCE, „One Aspect of Biblical Conception of Faith”, s. 113. A. Vanhoye odrzuca tę interpretację Torrance’a jako nieuzasadnioną. Pisze on: *Questa frase sovraccarica è ricca di sostenuto, teologico piuttosto che esegetico, affermato, non dimostrato*. A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 8. Również C.D.F. Moule i J. Barr krytycznie odnoszą się do opinii Torrance’a. C.F.D. MOULE, „The Biblical Conception of «Faith»”, *ExpTim* 68 (1957) 157; J. BARR, *The Semantics of Biblical Language* (Oxford 1961) 203-204.

⁷¹ [...] *quando si tratta di fede, nel senso proprio della parola, si tratta di una relazione interpersonale: <noi abbiamo creduto in Cristo> (Gal 2,16). In questa relazione, ci sono sempre due posizioni correlative, cioè la posizione di colui che suscita la fede e quella di chi crede. Ne risulta che tra senso oggettivo e senso soggettivo non si pone un vero dilemma, in cui un senso escluderebbe l'altro. Al contrario, un senso presuppone sempre l'altro. Perché io mi possa appoggiare fermamente su Cristo, è necessario che Cristo sia un appoggio saldo. Dire che Cristo è un appoggio saldo, vuol dire che lui suscita la fede e ne è il fondamento*. A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 16.20.

jańską⁷². Z punktu widzenia składni biblijnego języka greckiego pogląd Vanhoye jest trudny do przyjęcia, ponieważ określony przez niego rodzaj dopełniacza nie istnieje. Można go jednak uznać za wcześniej wspomniany dopełniacz całościowy. Ponadto interpretacja Vanhoye *pistis Christou* wydaje się niczym nie różnić od *genetivus obiectivus*, a przynajmniej różnica ta nie jest zbyt wyraźna. W dalszej części swego opracowania Vanhoye nazywa ten dopełniacz genetiwiem relacji⁷³. To ostatnie określenie jest całkowicie niewłaściwe, ponieważ *genetivus relationis* jest podkategorią *genetivus possessivus*, który określa nie posiadanie rzeczy, lecz relację pokrewieństwa między osobami⁷⁴.

A.J. Hultgren w analizie syntagmy *pistis Christou* skoncentrował się jedynie na argumentach dotyczących składni języka greckiego. Zauważył, że Paweł zawsze stosuje wyrażenie *pistis Christou* bez rodzajników, nigdy nie używa syntagmy *hē pistis tou Christou*. Ponadto dodaje, że gdy Paweł używa rodzajnika przed słowem *pistis*, to zawsze dopełniacz, który się z nim łączy, jest interpretowany jako *genetivus subiectivus* (por. Rz 3,3 i 4,12)⁷⁵. J.D.G. Dunn słusznie zauważa, że brak rodzajnika przed dopełniaczem *Christou* może być wyjaśniony faktem, iż na tym etapie rozwoju teologii chrześcijańskiej słowo „Chrystus” funkcjonowało jako imię własne, więc rodzajnik przed nim nie był wymagany⁷⁶. Brak rodzajnika w tekstach Pawłowych zawierających badaną syntagmę może wynikać z tego, iż rzeczownik *pistis* jest prawie zawsze poprzedzony w nich przyimkiem, a to (pod wpływem greki LXX) powoduje, że brakuje rodzajnika⁷⁷. Rodzajnik pojawia się jedynie przed *pistis* w Jk 2,1 i Ap 14,14, ponieważ w tych tekstach jest on dopełnieniem bliższym czasownika, który nim rządzi. J.D.G. Dunn zauważa, że brak rodzajnika w analizowanych syntagmach może oznaczać, że autor nie mówił o „wierze Jezusa Chrystusa”, lecz że odnosił się do natury Jego wiary, do której powinien dążyć każdy wierzący⁷⁸. Jednak ten argument zostaje podważony przez Ef 3,12, w którym po przyimku,

⁷² A. Vanhoye pisze: [...] *o ancora un genetivo più vago, di relazione non precisata, una fede qualificata dal suo rapporto con Cristo, la fede cristiana*. A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 1.

⁷³ A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 2.

⁷⁴ M. ZERWICK, *Il greco del Nuovo Testamento*, 42. F. Blass i A. Debrunner określają ten rodzaj dopełniacza jako genetivus przynależności. F. BLASS – A. DEBRUNNER, *Grammatica del Nuovo Testamento*, 162; por. D.B. WALLACE, *Greek Grammar beyond the Basics*, 83–84. Jeśli odwołamy się do składni greki klasycznej, to również przy jej użyciu raczej trudno określić *pistis Christou* jako dopełniacz relacji w znaczeniu „wiara chrześcijańska”. N. BASILE, *Sintassi storica del greco antico*, 247–250.

⁷⁵ A.J. HULTGREN, „The *Pistis Christou* Formulation in Paul”, 253. S.K. Willimas odrzucił ten argument Hultgren’a. S.K. WILLIAMS, „Again *Pistis Christou*”, 432–433; por. J.D.G. DUNN, „Once More, *PISTIS CHRISTOU*”, 732–733.

⁷⁶ J.D.G. DUNN, „Once More, *PISTIS CHRISTOU*”, 732 przyp. 14; F. BLASS – A. DEBRUNNER, *Grammatica del Nuovo Testamento*, 260.1.

⁷⁷ F. BLASS – A. DEBRUNNER, *Grammatica del Nuovo Testamento*, 255.

⁷⁸ J.D.G. DUNN, „Once More, *PISTIS CHRISTOU*”, 733.

a przed rzeczownikiem *pistis*, pojawia się rodzajnik. Dalej Hultgren zauważa, że inne pisma Nowego Testamentu, gdy mówią o wierze w Jezusa, używają syntagmy *pistis* + przyimek (*en* lub *eis*). Pod wpływem tej obserwacji uczony stawia pytanie: Dlaczego więc Paweł nie użył tej konstrukcji, jeśli chciał wyrazić wiarę w Chrystusa, a posłużył się syntagmą *pistis Christou*?⁷⁹ W odpowiedzi na to pytanie możemy przytoczyć wspomniany już wcześniej tekst z Mk 11,22, gdzie występuje *genetivus obiectivus*, a nie konstrukcja z przyimkiem. Na podstawie tego wersetu z Ewangelii według św. Marka R.B. Hays stwierdza, że *pistis* + *genetivus obiectivus* był używany już przez pierwszych uczniów Jezusa i nie jest późniejszą formą wcześniejszego sposobu jej wyrażania za pomocą konstrukcji *pistis* + przyimek + osoba, w którą się wierzy⁸⁰. J.D.G. Dunn stwierdza, że formuła *pistis* + przyimek, która służy do wyrażenia wiary w Jezusa Chrystusa, pojawia się w listach deuteropawłowych, dlatego nie może być argumentem przeciw Pawłowej syntagmie *pistis Iēsou Christou*. Ponadto egzegeta ten stwierdza, że Paweł nie używał wyrażenia z przyimkiem w celu wyrażenia wiary w Jezusa. Jedynym wyjątkiem od tej reguły jest Flm 5⁸¹. Pod wpływem dalszych analiz tekstów, w których występuje badana przez nas syntagma, Hultgren doszedł do wniosku, że dopełniacz w syntagmie *pistis Christou* to *genetivus hebraicus/qualitatis*⁸², to znaczy, że posiada on znaczenie przymiotnika. Należałoby więc ją tłumaczyć jako ‘wiara Chrystusowa’. Twierdzi on, że wiara, którą wyraża badana przez nas syntagma, odnosi się do wiary człowieka, byłby to więc *genetivus obiectivus*, chodzi więc o wiarę w Jezusa Chrystusa⁸³.

⁷⁹ A.J. HULTGREN, „The Pistis Christou Formulation in Paul”, 254. Również ten argument odrzuca Williams. Jego zdaniem Paweł nie używa syntagmy *pistis en Christou*, ponieważ nie traktował Chrystusa jako przedmiotu wiary. S.K. WILLIAMS, „Again Pistis Christou”, 433.435. Krytycznie do argumentacji Hultgrena odniósł się również Johnson. L.T. JOHNSON, „Romans 3:21-26 and the Faith of Jesus”, 77 przyp. 3.

⁸⁰ R. HAYS, *The Faith of Jesus Christ*, 164; J.D.G. DUNN, „Once More, PISTIS CHRISTOU”, 732 przyp. 12.

⁸¹ J.D.G. DUNN, „Once More, PISTIS CHRISTOU”, 734-735.

⁸² Na temat tego rodzaju dopełniacza zob. F. BLASS – A. DEBRUNNER, *Grammatica del Nuovo Testamento*, 165; D.B. WALLACE, *Greek Grammar beyond the Basics*, s. 86-88; M. ZERWICK, *Il greco del Nuovo Testamento*, §40-41.

⁸³ *In the light of this Semitic syntactical pattern, new light is shed upon the pistis Christou formulation. We have seen above (II, E) that Paul uses various prepositions (dia, ek, or en) followed by pistis (in genitive or dative) in the absolute, and in each case it is the believer's faith that he has in mind. As indicated also, one can expect that the addition of the word Christou functions to qualify (or define) the faith of which he speaks. This expectation is confirmed by Semitic syntax. When Paul uses the pistis Christou formulation, he is not referring to Christ's faithfulness. The center of interest is the faith of the believer, and that is particularly faith 'of' (or 'in') Christ. To emphasize the adjectival function of Christou, one can speak (rather awkwardly) of 'Christic faith' or (more clearly) 'faith which is in and of Christ', i.e., the faith of the believer which comes forth as Christ is proclaimed in the gospel.* A.J. HULTGREN, „The Pistis Christou Formulation in Paul”, 257. Interpretację Hultgrena odrzucił Howard. G. HOWARD, „Faith of Christ”, 759. Williams akceptuje ją częściowo. S.K. WILLIAMS, „Again Pistis Christou”, 437.

Innymi kategoriami dopełniacza w języku greckim, w świetle których moglibyśmy rozważać genetiwws *Iēsou Christou* w analizowanej przez nas syntagmie, są *genetivus originis*⁸⁴ i, ewentualnie, choć jest to interpretacja dość karkołomna, *genetivus causae*⁸⁵. Pierwszy z nich mówiłby, że chodzi o wiarę, która swe źródło – początek ma w Jezusie Chrystusie, drugi zaś stwierdzałby, że przyczyną wiary jest Jezus Chrystus⁸⁶. Zarówno pierwszy sposób interpretacji, jak i drugi, podkreślałby, że wiara jest darem Syna Bożego. Musimy jednak zauważyć, że jeśli pierwszy z nich (wiara jako dar Jezusa, którego On udziela człowiekowi) jest do przyjęcia, to drugi przysparza wiele trudności, ponieważ niełatwo jest określić, w jaki sposób Chrystus powodowałby wiarę w człowieku (byłby jej przyczyną). J.L. Martyn obok *genetivus originis* wymienia także *genetivus auctoris* (wiara, która została zainicjowana przez Jezusa) jako możliwą interpretację dopełniacza w analizowanej przez nas syntagmie⁸⁷. W podobnym duchu wypowiada się także S.K. Williams, pisząc pod koniec swych rozważań nad *pistis Christou*, że Jezus nie jest przedmiotem wiary, lecz najwyższym ideałem wiary – jej twórcą⁸⁸. Po tej linii interpretacji idzie również R. Vingoło, który tłumaczy analizowaną przez nas syntagmę w znaczeniu „wiara przyniesiona przez Jezusa”⁸⁹.

A. Deissmann, podkreślając dwuznaczność dopełniacza w analizowanej syntagmie, twierdzi, że mamy tu do czynienia z genetiwwem mistycznym⁹⁰, ponieważ wyraża on mistyczne uczestnictwo – członkostwo w mistycznej komunii z Chrystusem. Z dalszej jego interpretacji *pistis Iēsou Christou* wynika jednoznacznie, że opowiada się on za *genetivus obiectivus*, który określa jako dominujący w pismach św. Pawła⁹¹.

⁸⁴ M. AUERBACH – M. GOLIAS, *Gramtyka grecka*, 279; F. POGGI, *Corso avanzato di greco neotestamentario*, 260-263; F. BLASS – A. DEBRUNNER, *Grammatica del Nuovo Testamento*, 162; W.W. GOODWIN, *Greek Grammar* (London 2004) 239; F. POGGI, *Corso avanzato di greco neotestamentario*, 40-41; H.W. SMYTH, *Greek Grammar*, 331-332; R.A. YOUNG, *Intermediate New Testament Greek*, 35; D.B. WALLACE, *Greek Grammar beyond the Basics*, 109-110.

⁸⁵ F. POGGI, *Corso avanzato di greco neotestamentario*, 251-254; W.W. GOODWIN, *Greek Grammar*, 239; H.W. SMYTH, *Greek Grammar*, 330-331; R.A. YOUNG, *Intermediate New Testament Greek*, 37; D.B. WALLACE, *Greek Grammar beyond the Basics*, 104-106, 125; J. GUILLET, *La fede di Gesù Cristo*, 17; A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 17.

⁸⁶ S.K. WILLIAMS, „The «Righteousness of God» in Romans”, 275-276.

⁸⁷ J.L. MARTYN, *Galatians* (AB 33; Doubleday 1998) 270, przyp. 171; J.D.G. DUNN, „Once More, *PISTIS CHRISTOU*”, 730.

⁸⁸ S.K. WILLIAMS, „Again *Pistis Christou*”, 446-447.

⁸⁹ R. VIGNOLO, „La fede portata da Cristo. *PISTIS CHRISTOU* in Paolo”, *La fede di Gesù. Atti del convegno tenuto a Trento il 27-28 maggio 1998* (red. G. CANNOBIO) (Bologna 2000) 45.

⁹⁰ Na temat tego rodzaju dopełniacza zob. M. ZERWICK, *Il greco del Nuovo Testamento*, 39.

⁹¹ A. DEISSMANN, *Sant Paul: A Study in Social and religious History* (New York 1912) 140; M.D. HOOKER, „*PISTIS CHRISTOU*”, s. 340-341.

3. PRÓBA SYNTEZY

Przedstawiona powyżej dyskusja wskazuje jednoznacznie, że syntagma *pistis Iēsou Christou* nie jest jednoznaczna i wymyka się wszelkim próbom dokładnego określenia jej znaczenia. Wszystkie próby zmierzające do dokładnego i precyzyjnego określenia jej sensu prowadzą do ograniczenia bogactwa tekstu greckiego i myśli teologicznej św. Pawła. Wieloznaczność analizowanej przez nas syntagmy opiera się na różnych możliwościach interpretowania dopełniacza użytego z rzeczownikiem *pistis*, jak i samego znaczenia tego greckiego słowa⁹². Mogłoby się wydawać, że dokładna i rzetelna analiza egzegetyczna i teologiczna jednoznacznie odpowie na pytanie o właściwe znaczenie badanej syntagmy⁹³. Jednak, jak pokazały próby podjęte przez wielu egzegetów, również ten rodzaj analizy nie przyniósł jednoznacznego i ostatecznego rozwiązania badanego problemu, ponieważ egzegeci nie doszli do ostatecznej zgody co do znaczenia i rozumienia *pistis Iēsou Christou*. Przykładem może być tu jeden z najwybitniejszych znawców pism Pawłowych A. Vanhoye, który w swoim artykule poświęconym analizowanej syntagmie stwierdził, że w różnych tekstach, w których się ona pojawia, przyjmuje różne znaczenie i dlatego nie można jednoznacznie określić jej sensu. Co więcej, uważa on, że w wielu spośród tych tekstów może być interpretowana na kilka sposobów⁹⁴. Vanhoye stwierdza ponadto, że dokładne tłumaczenie, które oddawałoby głębię *pistis Iēsou Christou* jest niemożliwe, ponieważ każda próba wnosi redukcję znaczenia tego wyrażenia⁹⁵. Kwestia interpretacji badanej przez nas syntagmy pozostaje więc nadal otwarta.

Pomimo takiej sytuacji możemy jednak przedstawić kilka wniosków, które w jakiś sposób ograniczą możliwość zbyt szerokiej interpretacji badanego przez nas wyrażenia.

Pierwsze spostrzeżenie odnosi się do znaczenia rzeczownika *pistis*. Jak wykazaliśmy w pierwszej części niniejszego artykułu, może on przyjmować znaczenie „zaufanie/ufność” lub „wierność”. Znaczenia te wyraźnie nawiązują do biblijnej idei wiary. Odnosząc *pistis* do Jezusa nie powinniśmy więc interpretować go i rozumieć w sposób analogiczny do wiary człowieka, w znaczeniu wiary jako cnoty teologicznej⁹⁶. Istnieje bowiem pokusa, aby wiarę Jezusa rozumieć poprzez analogię do wiary człowieka, tylko że Jego wiara byłaby doskonała, nasza zaś jest niedosko-

⁹² J.D.G. DUNN, „Once More, *PISTIS CHRISTOU*”, 731-732.

⁹³ L.T. JOHNSON, „Romans 3:21-26 and the Faith of Jesus”, 78; A.J. HULTGREN, „The Pistis Christou Formulation in Paul”, 263.

⁹⁴ A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 1-2.

⁹⁵ A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 1.

⁹⁶ L. RAMAROSO, „La justification par foi du Christ Jésus”, 89-90; A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 12.

nała⁹⁷. Nawiązując do tej wykładni interpretacyjnej, M. Pyc w następujący sposób ujmuje wiarę Jezusa:

Istota wiary Jezusa wyraża się w całkowitym zawierzeniu swojej egzystencji Ojcu oraz doskonałym przyłgnięciu do Jego woli. On żyje wiarą, z pełnym zaufaniem powierzając Ojcu siebie i swój ziemski los. Jego wiara oznacza bezwarunkowe zdanie się na Ojca [...] Postawa wiary ujawnia się w rezygnacji z dysponowania na własną rękę sobą i swoim życiem, wyrzeczeniu się własnej chwały i szukaniu z gorliwością chwały Ojca, w życiu przeżywanym w atmosferze czuwającej nad Nim i umacniającej Go Bożej opatrności oraz w pełnym zaufaniu w wypełnienie się ojcowskich obietnic [...] Tak rozumiana wiara Jezusa konkretyzuje się w pełnej uległości wobec woli Ojca. Jego życie, choć przeżywane w wolności, upływa pod presją konieczności spełnienia się ojcowskich zamiarów. W wierze Jezusa ujawnia się doskonała synowska wierność, absolutna preferencja dana Ojcu, Jego osobie, Jego miłości, Jego woli i przykazaniu, niezłomna wytrwałość i dziecięce zaufanie Ojcu w próbach, a nade wszystko oddanie Mu wszelkiej inicjatywy bez wyprzedzania czegokolwiek [...] Wiara Jezusa jest nade wszystko fundamentalną osobistą postawą, która znajduje swój egzystencjalny wyraz w posłuszeństwie posuniętym do ostateczności w całkowitym оголоczeniu krzyża. To właśnie na krzyżu manifestuje się doskonałość Jego dzieła wiary realizowanego konsekwentnie już od momentu wcielenia⁹⁸.

P. Kasiłkowski, potwierdzając opinię Pyca, dodaje ważne spostrzeżenie odnoszące się do relacji Jezusa z Jego Ojcem, która rzutuje na rozumienie badanej przez nas syntagmy:

Z punktu widzenia egzegezy należy zauważyć, że w NT nie określa się relacji między Jezusem Chrystusem i Bogiem przy pomocy czasownika *pisteuein* 'wierzyć', chociaż czasownik ten występuje ponad 200 razy. Oznacza to, że relacja Jezusa do Boga była bardziej bezpośrednia i sytuuje się na głębszym poziomie niż płaszczyzna wiary. Jezus jest Synem Bożym, podczas gdy ludzie wierzący są synami

⁹⁷ *Molti commentatori, che non pensano all'aspetto di correlatività, concepiscono i due lati della relazione di fede in modo simetrico: «fedeltà» da ambedue i lati, o «fede» da ambedue i lati. Si trovano perciò davanti a un dilemma tra due soluzioni ugualmente contestabili: o danno a pistis nell'espressione pistis Christou un senso debole che non conviene per la fede del cristiano, oppure il suo senso proprio e fanno allora di Cristo un semplice credente.* A. VANHOYE, „Pistis Christou: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 18. „Jezus bowiem nie tylko doskonale wierzy, lecz jest zarazem tej wiary fundamentem. Dlatego błędna okazałaby się próba stworzenia generalnego pojęcia wiary, by ją potem zaaplikować w stopniu najwyższym do Jezusa. Proces powinien mieć kierunek odwrotny. Konkretny sposób przeżywania wiary przez Jezusa staje się paradygmatem wiary ucznia możliwej jedynie w naśladowaniu”. M. PYC, „Czy Jezus Chrystus miał wiarę?”, 127.

⁹⁸ M. PYC, „Czy Jezus Chrystus miał wiarę?”, 122-123. Podobnie uważa również Blackman: *Jesus' sense of the presence of God must be pronounced unique. His faith was, indeed, communion with God to which human experience offers no parallel, and Christian doctrine of his divinity and unique sonship was later formulated to express this.* E.C. BLACKMAN, „Faith, Faithfulness”, 229.

przybranymi. Chrystus jako ‘człowiek wierzący’ nie mógłby być podstawą naszej wiary. Należy więc wykluczyć tłumaczenie *pistis Christou* jako ‘wiara Chrystusa’⁹⁹.

Naszym zdaniem wśród wszystkich interpretacji składniowych syntagmy *pistis Iēsou Christou* na szczególną uwagę zasługuje podstawowa z nich, mianowicie *genetivus obiectivus/subiectivus*. Nie oznacza to, że z punktu widzenia zarówno składni, jak i znaczenia teologicznego, inne interpretacje, które zostały przedstawione powyżej, są nie do przyjęcia lub są błędne. Są one możliwe, ale sprawiają duże trudności interpretacyjne z punktu widzenia teologii.

Jeśli *pistis Iēsou Christou* interpretujemy jako dopełniacz przedmiotowy (*genetivus obiectivus*), to akcent kładziemy na człowieka i jego uznanie Jezusa Chrystusa za Syna Bożego i Mesjasza. Gdy zaś traktujemy ją jako dopełniacz podmiotowy (*genetivus subiectivus*), to podkreślamy zaangażowanie Jezusa i Jego działanie w dziele wypełnienia woli Ojca¹⁰⁰.

Bardzo interesująca, intrygująca i inspirująca jest interpretacja A. Vanhoye’a, analizowanej przez nas syntagmy. Jego zdaniem, idąc chyba po linii wskazanej przez A. Deissmanna (*genetivus mystyczny*), w syntagmie *pistis Iēsou Christou* mamy do czynienia z syntezą *genetivus obiectivus* i *genetivus subiectivus*. Akt wiary, według Vanhoye’a, jest zawsze spotkaniem wiarygodności – bycia godnym zaufania, czyli wierności Boga i wiary jako zaufania Mu przez człowieka¹⁰¹. Podobną interpretację w zakończeniu swej analizy *pistis Christou* proponuje M.D. Hooker¹⁰². Zbliża się do niej w jakimś stopniu również S.K. Willimas¹⁰³. Propozycje te są ko-

⁹⁹ P. KASILEWSKI, „Życie chrześcijanina (Ga 2,16.19-20)”, 100, przyp. 11; F. MANZI, „La fede degli uomini e la singolare relazione filiale di Gesù con Dio nell’Epistola agli Ebrei”, *Bib* 81 (2000) 32-62.

¹⁰⁰ A. Vanhoye odnośnie dointerpretacji *pistis Christou* w Ga 2,16 pisze w sposób następujący: *Tra le due traduzioni di Ga 2,16, «fede in Cristo» e «fedeltà di Cristo» la differenza si vede facilmente. «Fede in Cristo» indica ciò che l'uomo deve fare per essere giustificato; deve crederen in Cristo; «fedeltà di Cristo», invece, indica ciò che Cristo ha fatto per procuraci la giustificazione: è stato fedele, ovvero si tratta della virtù presente di Cristo che ci assicura la giustificazione; Cristo è attualmente fedele, possiamo contare sulla sua fedeltà*. A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 5.

¹⁰¹ *L'atto di credere è sempre l'incontro di due forme correlative di pistis, cioè la pistis-affidabilità di chi assicura un appoggio saldo e la pistis-fede di chi accetta questo appoggio, non c'è più il dilemma imbarazzante della scelta tra senso oggettivo e senso soggettivo, poiché, essendo correlativi, i due sensi sono sempre presenti insieme, l'uno esplicitamente e l'altro implicitamente*. A. A. VANHOYE, „*Pistis Christou*: fede in Cristo o affidabilità di Cristo”, 20; D. GARDOCKI, „Wiara Jezusa w ujęciu współczesnej chrystologii”, 54-56; L.T. JOHNSON, „Romans 3:21-26 and the Faith of Jesus”, 83-84.

¹⁰² *Our study has driven us to the conclusion that the phrase pistis Christou must contain some reference to the faith of Christ himself. I suggest that we should think of it not as a polarized expression, which suggests antithesis, but as a concentric expression, which begins, always, from the faith of Christ himself, but which includes, necessarily, the answering faith of believers, who claim that faith as their own*. M.D. HOOKER, „*PISTIS CHRISTOU*”, 341.

¹⁰³ K. WILLIAMS, „Again Pistis Christou”, 446-447.

herentne zarówno ze składnią greki nowotestamentalnej, jak i biblijną koncepcją wiary, łącząc je w jedną spójną interpretację. Uwzględniając dzisiejszy stan wiedzy, jest to najlepsza i najbardziej właściwa interpretacja analizowanej w niniejszym artykule syntagmy.

BIBLIOGRAFIA: DUNN J.D.G., „Once More, *PISTIS CHRISTOU*”, *Society of Biblical Literature 1991 Seminar Papers: One Hundred Twenty-Seventh Annual Meeting November 23-26, 1991 [...] Kansas City, Missouri* (red. E.U. LOVERING) (SBL.SPS 30; Atlanta 1991) 730-731; EBELING G., *Das Wesen des christlichen Glaubens* (Tübingen 1959) 48-65; GARDOCKI D., „Wiara Jezusa w ujęciu współczesnej chrystologii”, *StBob* 2 (2001) 53-82; HOOKER M.D., „*PISTIS CHRISTOU*”, *NTS* 3/35 (1989) 321-342; HULTGREN A.J., „The Pistis Christou Formulation in Paul”, *NovT* 3/22 (1980) 248-63; JOHNSON L.T., „Romans 3:21-26 and the Faith of Jesus”, *CBQ* 1 (1982) 77-90; PYC M., „Czy Jezus Chrystus miał wiarę?”, *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego* 23 (2003) 113-131; TAYLOR G.M., „The Function of *PISTIS CHRISTOU* in Galatians”, *JBL* 85 (1966) 58-76; VANHOYE A., „*Pistis Christou*: fede di Cristo o affidabilità di Cristo?”, *Bib* 1 (1999) 1-21; VINGOLO R., „La fede portata di Cristo. *Pistis Christou* in Paolo”, *La fede di Gesù. Atti del convegno tenuto a Trento il 27-28 maggio 1998* (red. G. CANNOBIO) (Bologna 2000) 41-67; WILLIAMS S.K., „Again Pistis Christou”, *CBQ* 49 (1987). 431-447.